

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Принципи є нормами права, що реалізують у собі засади моральності. Саме у цих приписах міститься концентроване вираження вимог суспільної моралі, що відповідає певному періоду розвитку держави. На даний момент свого розвитку національний кримінальний процес вимагає реформування відповідно до європейських стандартів, де людина, її права та свободи, їх захист посідають центральне місце. Це спонукає до думки про необхідність детального дослідження загальноправового принципу гуманізму, який спрямовує державну діяльність на визнання людини найвищою цінністю, на охорону її прав та свобод.

Гуманізм (від лат. *humanus* — людяність) — світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності [16, с. 312]. Ця вимога є морально-правовою категорією, що означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою й суспільством на підставі визнання самоцінності людської особистості, невід'ємності її

прав та свобод, поваги її гідності [14, с. 154]. Стержневими ідеями сучасного гуманізму є: (а) визнання гідності й незалежності особистості головною соціальною цінністю; (б) максимізація свободи вибору індивіда, яка має поширюватись так далеко, наскільки це не завдає шкоди іншим; (в) додержання положення, згідно з яким кожен заслуговує до себе людського ставлення [Див.: 17, с. 135; 20, с. 260].

В.Я. Тацій справедливо зазначає, що всі державні інституції повинні діяти в межах Конституції й законів України, що правова система має складатися з таких законів, які мусять бути демократичними, гуманними, справедливими, спрямованими на забезпечення прав людини, не інтересів певних верств населення, а всього народу [22, с. 5]. Право на повагу до честі й гідності — критерій ставлення держави до особистості як до найвищої цінності. Ця вимога охоплює своїм змістом як духовну й моральну сторони її життя, так і фізичну й матеріальну [12, с. 147]. Вона отримала своє закріплен-

Питання кримінального процесу й організації судово-прокурорських органів

ня в багатьох міжнародних актах, ратифікованих Верховною Радою України. Наприклад, ст. 1 Загальної декларації прав людини, ст. 3 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачають, що ніхто не може бути підданий катуванню чи жорсткому, нелюдському або принижуючому його честь та гідність, поведженню чи покаранню [Див.: 6, с.194; 9, с.223; 13, с.199].

У ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Основного Закону закріплює право кожного на повагу до його гідності [11, с. 8]. Гідність – це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, усвідомлення своєї суспільної цінності, об'єктивної оцінки іншими. Змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена й гарантована державою сукупність норм, які надають кожному впевненості у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи, наполягати на повазі до себе з боку інших, а також державних органів, вима-

гати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані. Сьогодні відбувається гуманізація всіх правових інститутів, а перед судовими органами ставиться завдання зосередити зусилля на охорону прав та свобод людини і громадянина [7, с. 12].

Мета даної публікації — дослідити особливості прояву принципу гуманізму в процесі кримінально-процесуальної діяльності. Гуманістична спрямованість кримінального процесу зумовлена демократизацією суспільства. Саме в цій сфері діяльності найчастіше існує необхідність обмеження прав і свобод людини. Слід звернути увагу на те, що велика частка справ, які розглядаються Європейським судом з прав людини стосовно України, пов'язана саме з жорстким ставленням до особистості під час провадження в кримінальній справі. Д.В. Філін і Ю.П. Янович справедливо підкреслюють, що однією з головних теоретичних і практичних проблем є вдосконалення правового забезпечення захисту честі й гідності особи [24, с. 139]. Ми приєднуємося до твердження Ю.М. Грошевого й С.Ф. Шумиліна, що соціальне, правове й моральне призначення цієї вимоги полягає в тому, що вона не тільки визначає й

забезпечує процесуальні форми реалізації й засоби захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному процесі, а й обумовлює правовий і моральний обов'язок суб'єктів, які його здійснюють, поважати честь і гідність людини, охороняти права і законні інтереси громадян у кримінальному судочинстві [1, с. 98].

Принцип гуманізму в праві є одним із загальноправових, фундаментальних засад, відповідно до яких формується система принципів певної правової галузі. Не випадково в теорії держави і права його називають загальнолюдським, тобто таким, що спрямовує свою діяльність на охорону прав та свобод людини і громадянина. А це означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою й суспільством на підставі визнання самоцінності людської особистості, невід'ємності її прав і свобод, поваги її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя [7, с. 199, 200]. Досліджуваний принцип втілюється в низці нормативних приписів різноманітної галузевої належності. Кримінально-процесуальна діяльність характеризується певними особливостями, притаманними лише для цієї галузі права. Розглядаючи окремі принципи кримінального процесу, ми можемо виявити в їх змісті

відповідні гуманістичні прояви. І це зрозуміло, оскільки головною властивістю їх системи є взаємозв'язок, де лише належне виконання одного принципу тягне за собою дотримання інших. Інакше кажучи, принципи доповнюють один одного, тому що спрямовані на досягнення спільних завдань і виявляються в єдиному типі процесу. У кримінальному процесі фундаментальний принцип гуманізму найповніше трансформується у вимогу недоторканності особи, оскільки центральне місце в ньому посідає людина, охорона її прав та свобод. Принцип недоторканності особи є комплексним поняттям, яке включає такі елементи, як: (а) фізична недоторканість; (б) таємниця особистого й сімейного життя; (в) недоторканність особистої документації; (г) таємниця листування, телеграфних повідомлень, телефонних переговорів, комп'ютерних мереж і комунікації; (д) недоторканність житла. Ці всі положення спрямовують кримінально-процесуальну діяльність саме на охорону прав та свобод людини і громадянина.

Для реалізації принципу гуманізму органи дізнання, досудового слідства, прокурор і суд зобов'язані утримуватися від дій, які принижували б честь і гідність усіх громадян, залучених у сферу кримінального про-

Питання кримінального процесу й організації судово-прокурорських органів

цесу. Під час виконання процесуальних дій органи, які ведуть процес зобов'язані з повагою ставитися до осіб, які беруть участь у справі, ні в якому разі не застосовувати до них фізичний або психологічний вплив. Так, ч. 3 ст. 22 КПК України забороняє домагатися показань обвинуваченого чи інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз або інших незаконних заходів. Пункт 4 ст. 6 КПК передбачає, що кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю внаслідок акту амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння, а також у зв'язку з помилуванням окремих осіб. Не можуть бути допитані як свідки особи, які через свої фізичні чи психічні вади не в змозі правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, й давати про них показання (ст.69). Стаття 521 проголошує, що громадяни, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі наявності реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну мають право на забезпечення безпеки. У ч. 3 ст 193 КПК зазначається, що слідчий не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю її оголювання. При цій процедурі не допускаються дії, які принижують гідність осві-

дуваного або які є небезпечними для його здоров'я. Дана слідча дія може супроводжуватися фотографуванням загального виду тіла і знайдених на ньому прикмет і слідів, тільки якщо це етично [3, с. 105]. Під час обшуку або виїмки слідчому належить вжити, щоб не були розголошені виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного й інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні (ст. 185).

У ч. 2 ст. 20 КПК законодавець передбачив можливість проведення закритого судового розгляду у 4-х випадках. Основним мотивом проведення судом закритого розгляду у справах про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку, є підвищена вразливість підлітків, ризик негативного впливу на них присутності публіки в залі судового засідання. Закритий розгляд справ про статеві злочини зумовлено інтересами охорони суспільної моралі, інтересами потерпілого. Крім цього, можливість розголошення інтимних сторін життя тих, хто бере участь у справі, може бути підставою для рішення суду про закриті слухання справи. Законодавець цілком логічно надав право суду провадити закритий розгляд справи, якщо цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Ця процедура

передбачається у випадку проведення допиту свідків або потерпілих за відсутності підсудного, а також допиту одного підсудного за відсутності інших. У ст. 434 КПК говориться, що затримання і взяття під варту як запобіжні заходи можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у випадках, коли це викликано тяжкістю злочину, вчиненні якого він обвинувачується. До того ж у КПК закріплено окремий порядок провадження у справах про злочини неповнолітніх, протокольну форму досудової підготовки матеріалів, застосування примусових заходів медичного характеру. У цих випадках закон установлює деякі привілеї й винятки із загальних правил, що пояснюється особливостями кримінальної справи або людини, яка обвинувачується у вчиненні злочину.

Проявом гуманізму слід вважати й доступність правосуддя, яку треба розуміти як вимогу організації й діяльності судової влади, сутність якої становить собою відсутність фактичних і юридичних перешкод для звернення до суду заінтересованих осіб за захистом своїх прав. Вимога полягає як у наявності процедури судового розгляду, так і в можливості скористатися її перевагами, практична реалізація яких не обмежена ні правами, ні фактичними перешкодами на

момент звернення до суду чи в процесі судового розгляду. Доступність судового процесу, на думку О.М. Овчаренко, можна оцінити через такі його характеристики, як-от: а) розумний строк розгляду справи; б) максимально можлива простота процесу; в) доступ до судового рішення; г) виконання судового рішення. З метою забезпечення доступності правосуддя у кримінальному судочинстві науковець справедливо пропонує спростити форму подання підсудним апеляційної скарги, допустивши усне подання останньої [15, с. 59, 179-181].

Право доступу до правосуддя — це нормативно закріплена й забезпечена державою реальна можливість кожного безперешкодно звертатися до компетентних державних органів за відновленням своїх порушених прав, свобод і законних інтересів, без якої людина не в змозі реалізувати право на судовий захист. Право на справедливий суд і доступ до нього є дуже суттєвим у процесі реформування кримінального процесу, оскільки належний захист прав і свобод людини становиться можливим лише за наявності налагодженої процедури доступу до суду як єдиного органу відправлення правосуддя.

Орган дізнання, особа, яка його провадить, слідчий, прокурор і суд (суддя) зобов'язані

гуманно ставитися до всіх залучених до сфери кримінального процесу. Варто погодитися з думкою В.С. Зеленецького, що за своїм змістом принцип гуманізму є багатоаспектним, він віддзеркалює людяне ставлення до кожного залученого до сфери кримінального процесу [8, с. 98]. 15 квітня 2008 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». Зазначений нормативно-правовий акт вносить зміни у ст. 5 КК України й закріплює положення, відповідно до якого закон, що посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі. А той закон, що частково пом'якшує або посилює кримінальну відповідальність частково, має зворотню дію в часі лише в тій частині, яка пом'якшує що відповідальність. Якщо кримінальний закон змінювався декілька разів, зворотною дію в часі має той, що скасовує злочинність діяння або іншим чином поліпшує правове положення особи. У ст. 691 КК закріплено, що за наявності обставин, пом'якшуючих покарання, за відсутності обставин, що його обтяжують, а також при визнанні підсудним своєї вини строк або розмір покарання не

може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті [19, с. 32, 33]. Доволі поширеною є тенденція до гуманізації призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винними у вчиненні злочинів. Статистика свідчить, що частка засуджених, до яких суди застосували покарання, альтернативні позбавленню волі на певний строк, поступово збільшується: у 2004 р. вони становили 11,6%; у 2005 р. — 13%; у 2006 р. — 15,8%; у 2007 р. — 17,7% [21, с. 42]. Проте гуманного ставлення потребує ще й інша сторона — потерпілий. Неминучим супутником будь-якого зазіхання на право є підриг, руйнація гідності людини: у таких випадках у потерпілого зазвичай виникають почуття приниженості, образи, інші негативні переживання, стан психічної пригніченості тощо. В.А. Журавель зазначає, що у справах, наприклад, про зґвалтування потерпілі часто не бажають давати показання через почуття сорому. Тому під час допиту потерпілої слідчий, ставлячи інтимні запитання, має бути тактичним, обережним [5, с. 21]. Хотілося б погодитися з думкою щодо необхідності розширення прав потерпілого. Справедливою, з нашого погля-

ду, є пропозиція С.В. Давиденко закріпити право останнього брати участь при провадженні експертизи у всіх випадках, коли на вирішення експерта ставляться запитання, що стосуються інтересів потерпілого і мають значення для встановлення фактів, від яких залежить поновлення його порушених прав [2, с. 245].

Усі вищезазначені положення є проявами принципу гуманізму, проте існує потреба їх розширення. У сфері кримінального процесу стикаються суспільні й особисті інтереси, виникають гострі конфліктні ситуації, розв'язання яких вимагає застосування заходів процесуального примусу, які принижують гідність особи, змінюючи самоповагу й оцінку іншими людьми. Тому нам хотілося б приєднатися до позиції тих правників, які доводять необхідність розглядати взяття під варту як виключно запобіжний захід, застосування якого допустиме лише в тих випадках, коли забезпечити досягнення цілей кримінального судочинства в інший спосіб не видиться можливим. Правильною вважається пропозиція щодо важливості скорочення випадків застосування зазначеного запобіжного заходу і впровадження альтернативних запобіжних заходів (відсторонення від посади, домашній арешт, передача під нагляд міліції тощо) [18, с. 63].

Вважаємо є сенс погодитись з думкою О. І. Тищенко, що з метою зниження кількості арештів і гуманізації кримінально-процесуальної діяльності слід закріпити в КПК положення, що взяття під варту як запобіжний захід застосовується у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років [23, с. 21]. Крім цього, потрібно скоротити строк тримання під вартою неповнолітніх обвинувачених, обмежити застосування даного запобіжного заходу й законодавчо закріпити пріоритетність обов'язку періодичного звіту таких осіб перед компетентним державним органом про їх належну поведінку [18, с.134, 135].

Ми підтримуємо точку зору О. М. Дроздова щодо необхідності у ст. 150 КПК віднести до обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, не лише стан здоров'я особи, щодо якої вирішується це питання, а й можливість надання їй необхідної медичної допомоги в умовах ув'язнення. Адже задовільний стан здоров'я на час обрання такого запобіжного заходу може в умовах тримання її під вартою стрімко погіршитися або навіть може стати загрожуючим життю. Вочевидь, що наведений критерій повинен

Питання кримінального процесу й організації судово-прокурорських органів

ураховуватись при вирішенні питання про зміну взяття під варту на більш м'який запобіжний захід або навіть його скасування [4, с. 8].

На даний час в українській і російській юридичній літературі з'явилися тенденції щодо зміни наукових підходів до проблем одержання й оцінки доказів псевдонауковими теоріями, які створюють серйозну загрозу демократичним засадам судочинства, підмінюють шляхи пошуку об'єктивної істини посиленням на магнітні бурі, зверненням до екстрасенсів, гіпнозу, безконтактних способів впливу на осіб, які володіють прихованою інформацією. Ці методи тягнуть за собою ігнорування особи, яка бере участь у процесі, її прав і свобод [10, с. 179-182]. Вплив на особистість у стані гіпотичного сну з метою одержання доказової інформації порушує свободу висловлення тих відомостей, якими вона володіє, зазіхає на її права. Слушною видиться позиція В.О. Коновалової, що проникнення в практику судочинства результатів такого роду нібито наукових досліджень тягне за собою порушення не тільки законності, а й етичних норм, що є одними з головних підстав гуманного ставлення до особи, яка потрапила в орбіту судового процесу [10, с. 184].

Вважаємо, що сучасний погляд на принцип гуманізму кримінально-процесуального права полягає у включенні до останнього таких положень: (1) забезпечення й охорона прав кожного хто бере участь у процесі кримінального провадження; (2) гуманізація кримінально-процесуальної діяльності, а саме: (а) доступність правосуддя; (б) скорочення випадків застосування заходів процесуального примусу, які повинні призначатися, лише якщо забезпечити досягнення завдань кримінального судочинства іншими заходами не видиться можливим; (в) розробка і впровадження запобіжних заходів альтернативних взяттю під варту. З нашого погляду, в процесі кримінального провадження принцип гуманізму виявляється: (а) в доступності правосуддя; (б) в обов'язку органів, що ведуть процес, гуманно ставитися до всіх осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальному провадженні, тобто визнавати самоцінність людської особистості, невід'ємність її прав і свобод; (в) у недопустимості знання цими особами катувань чи жорсткого, нелюдського або принижуючого їх честь і гідність поводження й покарання. Дані вимоги спрямовують кримінально-процесуальну діяльність на охорону прав та свобод людини

і громадянина, підкреслюючи при цьому важливість етичного, морального їх захисту.

З урахуванням висловлених міркувань пропонуємо закріпити в КПК України принцип гуманізму, виклавши його в наступній редакції: «Орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд (суддя) повинні гуманно ставитися до всіх осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальному провадженні, визнавати самоцінність людської особистості,

невід'ємність її прав і свобод. Кожному повинно бути гарантовано право доступу до правосуддя й усунення перешкод при його реалізації. Ніхто не може бути підданий катуванню чи жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його честь і гідність поведженню та покаранню». Ця норма має діяти в кожній кримінальній справі, протягом усього провадження й забезпечувати охорону прав та свобод людини і громадянина.

Список літератури: 1. *Грошевой Ю.М., Шумилин С.Ф.* К вопросу о защите чести и достоинства в советском уголовном процессе // Пробл. правоведения. – 1985. – № 46. – С. 92-99. 2. *Давиденко С.В.* Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування. – Х.: ФІНН, 2008. – 296 с. 3. Досудове розслідування кримінальних справ: Навч.-практ. посіб. / За заг. ред. *Ю. М. Грошевого*: – Х.: ФІНН, 2009. – 328 с. 4. *Дроздов О.М.* Гуманізація кримінального судочинства // Юрид. вісн. України. – 2007. – № 41. – С. 1,8. 5. *Журавель В.А.* Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего // Криминалистика и суд. экспертиза. – 1985. – Вып. 30. – С. 18-24. 6. Загальна декларація прав людини / Упоряд. та голов. ред. *Буроменський М.В.* // Міжнар. право в документах. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 194-198. 7. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. *М.В. Цейка й О.В. Петришина*. – Х.: Право, 2009. – 584 с. 8. *Зеленецький В.С.* Принципы современной уголовно-процессуальной политики Украины // Юрид. радник. – 2007. – № 5 (19). – С. 95-100. 9. Конвенція про захист прав людини та основних свобод / Упоряд. та голов. ред. *Буроменський М.В.* // Міжнар. право в документах. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 221-243. 10. *Коновалова В.О.* Моральні засади судочинства: стан і тенденції // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 178-184. 11. Конституція України. – К.: Атика, 2007. – 64 с. 12. *Марущак Н.* Про зміст принципу поваги до гідності особи в кримінальному судочинстві // Підпр., госп-во і право. – 2004. – № 8. – С. 146-149. 13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / Упоряд. та голов. ред. *Буроменський М.В.* // Міжнар. право в документах. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 198-202. 14. *Муратова Н.Г.* Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2004. – 346 с. 15. *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. – Х.: Право, 2008. – 304 с. 16. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка. – М.: Сов. энцикл., 1973. – 848 с. 17. *ПоGREБНЯК С.П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика). – Х.: Право. – 240 с. 18. Проблема затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі / За ред. *Борисова В. І.* – Х.: Східно-регіон. центр гуманіст.-освіт. ініціатив, 2005. – 352 с. 19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15. 04. 2008р., № 270-VI // Право і практика. – 2008. – № 20. – С. 32-42. 20. *Сибилева Н.В., Толочко А.Н.* Процессуальные средства реализации принципа социальной справедливости в уголовном судопроизводстве // Актуал. пробл. формирования правового гос-ва: крат. тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф. 24-26 окт. 1990 г. – Х.: Юрид. ин-т, 1990. – С. 260-261.

Питання кримінального процесу й організації судово-прокурорських органів

21. Судова статистика // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 6 (94). – С. 38-43.
22. Тацій В.Я. Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 3-23. 23. Тищенко О.І. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту: проблеми обрання та оскардження в досудовому провадженні по кримінальній справі. – Х.: ФІНН, 2008. – 176 с. 24. Філін Д.В., Янович Ю.П. Общечеловеческие ценности и принципы уголовного процесса // Сб. крат. тез., докл. и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, вып. проф.-преп. составом Укр. юрид. акад. в 1992 г. – Х.: Укр. юрид. акад., 1993. – С. 138-140.

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕСЕ УКРАЇНИ **Беспалько І. Л.**

В роботі звертається увага на необхідність визначення особливостей діяльності загальноприйнятого принципу гуманізму в кримінальному процесі України. Розглядаються положення, що складають даний принцип. Пропонується чітке його визначення. Звертається увага на необхідність його нормативного закріплення.

Ключевые слова: принцип гуманізму, мораль, охорона прав і свобод людини і громадянина.

PRINCIPLE OF HUMANISM IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE **Bespalko I. L.**

In this work the attention has been given to necessity of the determination of the peculiarity of action of the generally accepted legal principle of humanism in the criminal procedure of Ukraine. The positions composing this principle have been considered. The clear definition of the principle of humanism in criminal has been proposed. The attention has been to the necessity of its normative fixing.

Key words: principle of humanism, morals, protection of human and citizens rights and freedoms.

Надійшла до редакції 08.11.2010 р.

УДК 347.97/99 (477)

Л.М. Москвич, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Сьогодні судові системи існують в історичних умовах досягнутого рівня соціально-економічного розвитку конкретних держав. Історія становлення й

розвитку є унікальною як кожної держави, так і її судової системи як складника механізму організації державної влади. Досліджуючи етапи еволюції суспільства,